

Інформаційно-аналітична записка щодо безпекових ризиків для дітей на тимчасово окупованих територіях України під час здобуття освіти та взаємодії з українським інформаційним і культурним простором

Мета поширення записки — привернути увагу державних органів, міжнародних організацій та інших суб'єктів, що підтримують зв'язок з дітьми та молоддю на тимчасово окупованих територіях України (далі — ТОТ), до необхідності системно враховувати безпекові ризики під час реалізації освітніх, інформаційних, гуманітарних і комунікаційних ініціатив, а також дотримуватися принципів «не нашкодь» та «найкращих інтересів дитини» у процесі формування державної політики та публічної комунікації.

1.

Вступ

В умовах тривалої тимчасової окупації території України частина дітей шкільного віку і далі навчається за українськими державними стандартами. Для багатьох дистанційне навчання у закладах загальної середньої освіти України залишається єдиною можливістю підтримувати зв'язок з українською системою освіти й українським культурним простором.

Проте перебування дітей на ТОТ і навчання за українськими освітніми програмами формує для них специфічне правове та безпекове середовище. На цих територіях де-факто застосовується законодавство Російської Федерації, а роботу освітніх, правоохоронних та інших інституцій контролюють окупаційні адміністрації. У таких умовах використання українських освітніх матеріалів, участь у дистанційному навчанні, приєднання до українських онлайн-платформ, використання державної символіки чи культурного контенту, а також висловлення позицій, пов'язаних із підтримкою територіальної цілісності України, можуть розцінюватися як підстава для адміністративного або кримінального переслідування.

Правові та безпекові ризики для дітей виникають не лише внаслідок публічної демонстрації символіки чи політичних висловлювань, а й через сам факт навчання за українськими державними стандартами. Використання навчальних матеріалів української освітньої програми, обговорення історичних подій, культурних явищ або суспільно-політичних процесів може підпадати під широке трактування норм російського законодавства щодо «дискредитації збройних сил», «екстремістської діяльності», «поширення екстремістських матеріалів» або інших суміжних правопорушень. Аналіз російської нормативної бази та практик її застосування свідчить про тенденцію до розширеного трактування понять «екстремізм» і «нелояльність», зокрема і в освітньому середовищі.

В умовах постійного контролю інформаційного простору на ТОТ навіть взаємодія з українськими освітніми ресурсами, використання українських онлайн-платформ, перегляд або поширення українського культурного контенту, участь у дистанційному навчанні чи освітніх онлайн-заходах можуть привертати увагу окупаційних адміністрацій і створювати додаткові ризики для дітей.

У цьому контексті важливо дотримуватися принципу «не нашкодь» під час формування державної політики, яка стосується публічної комунікації, освітніх практик, інформаційних кампаній, використання українських онлайн-платформ, цифрових сервісів, культурного та просвітницького контенту. Будь-які дії, пов'язані з дітьми, що перебувають на ТОТ, мають враховувати не лише освітню, інформаційну або комунікаційну мету, а й потенційні безпекові наслідки для дітей та їхніх родин.

Через це особливої уваги потребує контент, який поширюють для дітей, які й далі перебувають на окупованих територіях, із урахуванням безпекових ризиків. І окремої уваги — спосіб публічного висвітлення тем, пов'язаних із дітьми на ТОТ. Зокрема, не можна допускати поширення інформації, яка може прямо чи опосередковано сприяти їх ідентифікації, визначенню каналів комунікації, моделей участі в українському освітньому процесі, не слід використовувати конкретні цифрові ресурси або інші дані, що можуть вплинути на їхню безпеку.

Записка адресована **органам державної влади України, насамперед центральним органам виконавчої влади, Комітетам Верховної Ради України, органам правопорядку, Офісу Генерального прокурора та органам прокуратури, Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини, а також міжнародним організаціям і спеціалізованим установам, діяльність яких пов'язана із захистом прав дитини, забезпеченням права на освіту в умовах збройного конфлікту та тимчасової окупації.**

Записка також може бути корисною для міжнародних інституцій і організацій, посольств, громадських організацій, експертних середовищ, дослідницьких установ та інших суб'єктів, залучених до розроблення й реалізації освітніх, інформаційних, гуманітарних і комунікаційних ініціатив для дітей і молоді з тимчасово окупованих територій України.

Обмеження аналізу

У цій інформаційно-аналітичній записці аналізуються відкриті джерела, публічні повідомлення медіа, правозахисних організацій, а також приклади правозастосовної практики на тимчасово окупованих територіях України.

Слід враховувати, що доступ до офіційної інформації про діяльність окупаційних адміністрацій, судових органів та правоохоронних структур на цих територіях є обмеженим. Частина випадків переслідування або тиску на неповнолітніх може залишатися непублічною або фіксуватися лише в окремих повідомленнях правозахисних організацій.

Тому наведені приклади не відображають повної картини правозастосовної практики, однак дозволяють окреслити основні тенденції та потенційні ризики, які можуть виникати для дітей під час навчання за українськими державними стандартами в умовах тимчасової окупації.

2.

Правові ризики під час дистанційного навчання на тимчасово окупованих територіях

Правові ризики для дітей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях України та здобувають дистанційну освіту за українськими державними стандартами¹, можуть виникати у різних ситуаціях освітнього процесу. Вони пов'язані не лише з публічним використанням української символіки чи висловленням громадянської позиції, **а й із використанням навчальних матеріалів, обговоренням історичних подій, культурного контенту або участю в освітніх активностях**, що можуть інтерпретуватися як прояв української ідентичності.

Аналіз ситуації на ТОТ дозволяє зробити певну класифікацію щодо підстав для переслідування та тиску:

Підстави для переслідування та/або тиску	Задokumentовані приклади
<p>Використання української державної символіки (прапор, герб, гімн)</p>	<p>В окупованому Маріуполі (ТОТ Донецької області) у 2022 році ЗС РФ заарештували підлітків, які виконували гімн України. В цьому ж місті у 2023 році затримали інших неповнолітніх за зберігання прапора одного з підрозділів ЗСУ (приводом став конфлікт на вулиці). Окупаційна влада кваліфікувала їхні дії як злочин за п. «б» частини 2 статті 213 («Хуліганство, вчинене за мотивами політичної, ідеологічної чи національної ненависті чи ворожнечі чи з мотивів ненависті чи ворожнечі стосовно будь-якої соціальної групи») Кримінального кодексу РФ (максимальне покарання — позбавлення волі на строк до 7 років).</p>
<p>Публічне виконання або прослуховування українських пісень</p>	<p>У 2022 році в Сімферополі (ТОТ АР Крим) за статтею 20.3.3 КоАП РФ «Публічні дії, спрямовані на дискредитацію використання Збройних Сил Російської Федерації з метою захисту інтересів Російської Федерації та її громадян, підтримання міжнародного миру і безпеки або здійснення державними органами Російської Федерації своїх повноважень у зазначених цілях» притягнули до відповідальності 5 людей віком від 17 до 21 років. За версією окупаційної влади, правопорушення полягало у виконанні пісень «Океану Ельзи» та викрикуванні «Слава Україні!», що трактувалося як «нацистські лозунги українських націоналістів».</p>
<p>Поширення матеріалів, які російські органи визнають «екстремістськими»</p>	<p>Наприкінці 2025 у тимчасово окупованому Маріуполі (ТОТ Донецька область) окупаційна влада затримала трьох дев'ятикласників, яких звинуватили у «розповсюдженні екстремістських матеріалів». За версією російських силових структур, підлітки нібито «створювали негативний образ Росії» («глумилися» над георгіївськими стрічками, російським триколом) та поширювали «націоналістичну символіку» (знак батальйону «Азов») у закритій групі в месенджері Telegram.</p>

¹ За інформацією Міністерства освіти і науки України, станом на 01.01.2026 таких дітей — 34 174.

Публічні висловлювання на підтримку територіальної цілісності України, визнання окупованих територій українськими, зокрема, візуальне їх зображення як частини України	У травні 2023 року в тимчасово окупованій Ялті (ТОТ Криму) правоохоронні органи РФ притягнули до відповідальності 17-річного учня 11 класу місцевої школи після того, як у телеграм-каналі було оприлюднено відео з його висловлюванням. На відео хлопець, відповідаючи на запитання перехожої щодо ставлення до українського контрнаступу, заявив: «Ми за Україну». Після моніторингу соціальних мереж співробітники карного розшуку встановили його особу та склали щодо неповнолітнього протокол за нібито «дискредитацію використання Збройних сил Російської Федерації». Тож публічне висловлення проукраїнської позиції стало підставою для адміністративного переслідування дитини на тимчасово окупованій території.
Публічне обговорення (викладання) історичних подій або літературних творів із політичними паралелями	У березні 2024 року 17-річна кримчанка зазнала переслідування з боку окупаційних органів через публікації, у яких Крим позначався як територія України, її також звинуватили у прослуховуванні так званих «нацистських пісень». Після втручання силових структур неповнолітню змусили публічно вибачитися.

Задokumentовані ГО ЦГП «Альменда» випадки також підтверджуються матеріалами аналітичного звіту БФ «Схід SOS» [«Порушення міжнародного гуманітарного права у сфері освіти в Україні \(лютий 2022 – травень 2025\)»](#), що містять інтерв'ю з учасниками освітнього процесу. Відповідно до наведених у звіті даних, вищезазначені ризики на-самперед стосуються учнів.

Зокрема, за свідченнями педагогині з Херсонщини, окупаційна адміністрація на тимчасово окупованих територіях веде систематичний контроль за гаджетами, якими користуються діти, щоб виявити тих, хто навчається в українських школах дистанційно. Як зазначає респондентка: «Просто вийти з дитиною на зв'язок за допомогою гаджетів, щоб поспілкуватися, — ні, там дуже все закрито. У них навіть перевіряють телефони, перевіряють трафік: о котрій годині виходить? І це можуть перевіряти ледь не щодня, ледь не через день. У містах — і щодня, а в селах — і двічі на тиждень, і тричі на тиждень».

3. Нормативно-правова база РФ щодо «екстремізму» та «дискредитації збройних сил» і практика її застосування щодо неповнолітніх на тимчасово окупованих територіях, зокрема через освітнє середовище

3.1. Нормативно-правове регулювання відповідальності за «екстремізм» та «дискредитацію» у законодавстві РФ

Слід розуміти, що ні Кримінальний кодекс РФ, ні Кодекс РФ про адміністративні правопорушення прямо не містять норми про відповідальність за «проукраїнську позицію» як таку. Російське законодавство формулює підстави відповідальності через ширші категорії — зокрема, «дискредитацію збройних сил», «екстремістську діяльність», «публічні заклики», «демонстрацію забороненої символіки», «хуліганство» тощо.

При цьому правозастосовна практика свідчить, що саме в межах цих статей до відповідальності можуть притягати людей, серед них неповнолітніх, за публічні висловлювання, використання символіки або поширення матеріалів, які інтерпретуються як підтримка України чи критика дій Російської Федерації.

Тож ризик пов'язаний не з наявністю прямої заборони «проукраїнської позиції», а з можливістю широкого та довільного трактування змісту висловлювань і матеріалів у межах чинних норм про дискредитацію, екстремізм та пов'язані правопорушення. Формально такі заходи обґрунтовують необхідністю державної безпеки та громадського порядку. На практиці ж — і на території РФ, і на тимчасово окупованих територіях — їх можуть застосовувати щодо людей, зокрема й дітей, за прояви української культурної, мовної, історичної та національної ідентичності.

Про масштаби й характер такого регулювання свідчить значна кількість норм **Кримінального кодексу РФ та Кодексу РФ** про адміністративні правопорушення, що встановлюють відповідальність за правопорушення екстремістського та терористичного характеру. Покарання варіюються від штрафів, арештів і примусових робіт до позбавлення волі. Межі застосування видів покарань — розмиті.

Наприклад, передбачена така адміністративна відповідальність як адміністративний штраф у розмірі від 1000 до 3000 рублів або адміністративний арешт на строк до 15 діб із конфіскацією екстремістських матеріалів та обладнання, що використовувалося для їх виготовлення, для фізичних осіб згідно зі статтею 20.29 «Виробництво і поширення екстремістських матеріалів».

3.2. Федеральні переліки «екстремістських матеріалів» та заборонених організацій

У Російській Федерації діє Федеральний список екстремістських матеріалів, який формує Міністерство юстиції РФ, він містить широкий перелік книжок, публікацій та інших інформаційних матеріалів. Наявність або поширення таких матеріалів може трактуватися як правопорушення навіть у разі відсутності наміру.

Станом на квітень 2026 року перелік заборонених матеріалів, оприлюднений на сайті Міністерства юстиції РФ, налічує **5496** позицій — від релігійної літератури та опозиційних публікацій до науково-популярних текстів на політичну тематику². Наприклад, навчальний посібник «Національна безпека України: сутність, структура та напрямки реалізації» (Харків, 2002); книжка «Московська отрута» (Київ, 2015); збірник «Російська окупація і деокупація України: історія, сучасні загрози та виклики сьогодення. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції» (Київ, 2016); збірка статей з геополітики Андрія Шкіля «Вітер імперії» (Львів, 1997) та інші. Цей список постійно доповнюється.

Окрему увагу слід звернути на те, що ризики для неповнолітніх, педагогів та інших не обмежуються лише використанням державної символіки України або матеріалами, які офіційно внесені до Федерального списку екстремістських матеріалів, що його формує Міністерство юстиції РФ. У російській судовій практиці підставою для притягнення до відповідальності можуть ставати і публічні висловлювання або інтерпретації літературних творів, якщо їх розцінюють як критику чинної влади чи «дискредитацію» державних інституцій.

Наприклад, твори Джорджа Орвелла «1984» і «Колгосп тварин» не заборонені на території Російської Федерації й не включені до переліку екстремістських матеріалів. Проте їх публічне обговорення в політичному контексті або проведення прямих паралелей із сучасною державною владою Росії може трактуватися як форма політичного висловлювання, що за певних обставин створює потенційні ризики для неповнолітніх. Тобто оцінка ризиків має враховувати не лише формальну наявність або відсутність заборони, а й можливість довільного трактування змісту в конкретному політичному контексті.

Окремо Міністерство юстиції РФ формує перелік організацій, діяльність яких заборонена як екстремістська, а також існує єдиний федеральний список організацій, визнаних терористичними.

Зокрема, низку українських організацій визнано забороненими: Організація українських націоналістів (ОУН) та Українська повстанська армія (УПА) включені до переліку екстремістських організацій; Правий сектор визнаний екстремістською організацією, а підрозділ «Азов» — терористичною організацією. У зв'язку з цим публічна демонстрація їхньої символіки, поширення матеріалів або висловлювання, які можуть бути інтерпретовані як підтримка зазначених організацій, створюють ризик притягнення до відповідальності відповідно до російського законодавства.

3.3. Державна політика РФ у сфері протидії «екстремізму» в контексті ТОТ

Основним документом, який визначає групи населення, що в РФ вважаються схильними до тероризму та екстремізму, є **Комплексний план протидії ідеології тероризму в Російській Федерації на 2024–2028 роки**. У ньому, зокрема, до таких груп віднесено **дітей і молодь, а також населення так званих «нових суб'єктів РФ», тобто мешканців тимчасово окупованих територій України**.

Загальні підходи державної політики у цій сфері визначає **Стратегія протидії екстремізму в Російській Федерації**, ухвалена Указом Президента РФ від 28.12.2024 року № 1124, яка регулює мету, завдання та основні напрями діяльності державних органів у сфері протидії екстремізму³. Серед головних джерел екстремістської загрози зазначені внутрішні та зовнішні загрози, **зокрема ідеї нацизму, неонацизму, радикального націоналізму, радикальних формувань з України**, що нібито підтримуються зовнішніми силами, а також діяльність іноземних НУО, підтримка «кольорових революцій»,

2 <https://minjust.gov.ru/ru/extremist-materials/>, архів: <https://archive.ph/DolbM>

3 <http://publication.pravo.gov.ru/document/0001202412280115?ysclid=m5aysfziuq379203810>, архів: <https://archive.ph/wip/bFcoR>

«фальсифікація історії Росії» тощо. Саме Стратегія протидії екстремізму визначає терміни «русофобія», «ксенофобія», «радикалізм», «ідеологія насильства», «екстремістська ідеологія», які є підставою для заходів з протидії екстремізму.

3.4. Освітня й молодіжна політика РФ як механізм формування лояльності та протидії «екстремізму»

Освіта й державна молодіжна політика в Російській Федерації визначені одним із ключових напрямів реалізації державної політики у сфері протидії екстремізму. У відповідних стратегічних документах передбачено комплекс профілактичних заходів, що їх реалізують через систему освіти та інструменти державної молодіжної політики. Йдеться, серед іншого, про формування в дітей і молоді лояльності до державної політики, поширення офіційних історичних наративів, моніторинг інформаційного середовища освітніх закладів та впровадження спеціальних освітніх і виховних програм. Серед таких заходів:

- «видання навчально-методичних матеріалів, спрямованих зокрема на виховання культури міжнаціонального (міжетнічного) та міжконфесійного спілкування, патріотизму, громадянської відповідальності, почуття гордості за історію Росії;
- формування в дітей і молоді на всіх етапах освітнього процесу загальноросійської громадянської ідентичності;
- **проведення в закладах освіти моніторингу інформаційно-телекомунікаційних мереж, зокрема інтернету, які використовуються в освітніх цілях, для припинення поширення екстремістської ідеології та екстремістських матеріалів, зокрема таких, що містять виправдання екстремістської та терористичної діяльності або заклики до підготовки й вчинення терористичних актів;**
- взаємодія суб'єктів протидії екстремізму з молодіжними громадськими об'єднаннями, спортивними федераціями та клубами, організаціями спортивних уболівальників, окремими представниками молоді та молодіжними групами для профілактики проявів екстремізму в молодіжному та спортивному середовищі;
- удосконалення заходів, спрямованих на профілактику екстремістських проявів в освітніх організаціях;
- **супровід здобувачів освіти з групи ризику (зокрема з виявленими ознаками неблагополуччя в психічному та особистісному розвитку), проведення профілактичних заходів зі здобувачами освіти, які зазнали впливу екстремістської ідеології, та членами їхніх сімей, залучення до цієї роботи представників релігійних, громадських і спортивних організацій;**
- впровадження в освітню діяльність для патріотичного виховання підлітків і молоді **єдиного курсу з історії Росії**, який об'єктивно висвітлює та оцінює найважливіші події, пов'язані з формуванням і розвитком нашої країни як держави, а також розкриває зовнішні й внутрішні загрози існуванню Росії в різні історичні періоди; інше».

Аналіз Стратегії протидії екстремізму в Російській Федерації⁴ (нижче наведені цитати з документа в оригіналі) дає підстави для висновку, що дітей і молодь розглядають як **одну з ключових вразливих груп, яка, з погляду державної політики РФ, потребує «захисту» від впливу зовнішніх загроз**, зокрема інтернету, іноземних організацій та інформаційних ресурсів. У документі Україну позиціонують як **«недружню державу», яка нібито використовує екстремістські чи терористичні організації для ведення гібридної війни проти РФ, а так звана «українська криза» подається як інструмент «розпалювання русофобії» у світі**. У межах освітнього процесу передбачається формування «загальноросійської ідентичності» та лояльності до державної політики РФ через інструменти «патріотичного» виховання, контроль інформаційного простору та супровід

4 <http://www.kremlin.ru/acts/bank/51580>, архів: <https://archive.ph/UhHil>

учнів, яких відносять до так званої «групи ризику». У такому контексті поняття «екстремізм» фактично використовується як ідеологічний інструмент впливу на світогляд дітей і молоді, зокрема на тимчасово окупованих територіях України.

Тож у контексті чинного законодавства та практики його застосування в РФ навчання за українськими державними стандартами дітей, які перебувають на тимчасово окупованих територіях, може створювати для них додаткові правові та безпекові ризики. Прояви української громадянської та культурної ідентичності, використання українських освітніх матеріалів або участь у дистанційному навчанні можуть довільно трактуватися окупаційними органами як ознаки «екстремізму» чи «дискредитації державних інституцій».

Деякі тези **Стратегії протидії екстремізму в РФ** (в перекладі українською):

11. Некоторые государства используют экстремистские и террористические организации в качестве средства для ведения гибридных войн против внешнеполитических противников и достижения своекорыстных геополитических целей, в том числе за счет вмешательства во внутренние дела других государств в целях дестабилизации общественно-политической обстановки в этих государствах, нарушения их территориальной целостности или развязывания в них гражданских войн, инициирования "цветных революций", а также для создания обстановки "контролируемого хаоса" в отдельных регионах мира.

12. Реальную угрозу представляет политика некоторых иностранных государств по искажению истории, фальсификации роли СССР во Второй мировой войне и преуменьшению его вклада в победу над гитлеровской Германией и милитаристской Японией, возрождению идей нацизма и фашизма, активизации идей реваншизма, героизации нацистов и их пособников. Деструктивные силы содействуют опасному росту экстремистского и террористического потенциала преступных группировок, разделяющих чужденоненавистническую идеологию нацизма и неонацизма.

11. Деякі держави використовують екстремістські та терористичні організації як засіб для ведення гібридних воєн проти зовнішньополітичних противників і досягнення своєкорисливих геополітичних цілей, серед іншого через втручання у внутрішні справи інших держав для дестабілізації суспільно-політичної обстановки в цих державах, порушення їхньої територіальної цілісності або розв'язування в них громадянських воєн, ініціювання «кольорових революцій», а також для створення обстановки «контрольованого хаосу» в окремих регіонах світу.

12. Реальну загрозу становить політика деяких іноземних держав щодо спотворення історії, фальсифікації ролі СРСР у Другій світовій війні та применшення його внеску в перемогу над гітлерівською Німеччиною і мілітаристською Японією, відродження ідей нацизму і фашизму, активізації ідей реваншизму, героїзації нацистів та їхніх пособників. Деструктивні сили сприяють небезпечному зростанню екстремістського і терористичного потенціалу злочинних угруповань, що поділяють людиноненавистницьку ідеологію нацизму і неонацизму.

13. Самые серьезные угрозы экстремистского характера исходят от широкого распространения идей неонацизма, усиления радикальных националистических вооруженных формирований (в том числе на Украине), поддерживаемых внешними силами, которые поощряют совершение на территории России преступных действий, включая диверсионно-террористические акты в отношении людей и гражданских объектов, с вовлечением в эти преступные действия российских граждан. Риски, связанные с экстремизмом на Украине, распространяются на соседние страны и регионы. Укрепляются связи украинских неонацистов с транснациональными организованными преступными группами и международными террористическими организациями. Украинский кризис используется недружественными государствами для развязывания гибридных войн против Российской Федерации и разжигания агрессивных русофобских настроений в мире. В связи с этим одними из ключевых задач становятся ликвидация источника угроз экстремистского характера, исходящих с территории Украины, и предотвращение проникновения на российскую территорию представителей иностранных и международных экстремистских и неонацистских сообществ.

13. Найсерйозніші загрози екстремістського характеру походять від широкого поширення ідей неонацизму, посилення радикальних націоналістичних збройних формувань (зокрема в Україні), підтримуваних зовнішніми силами, які заохочують вчинення на території Росії злочинних дій, включаючи диверсійно-терористичні акти щодо людей і цивільних об'єктів, із залученням до цих злочинних дій російських громадян. Ризики, пов'язані з екстремізмом в Україні, поширюються на сусідні країни і регіони. Зміцнюються зв'язки українських неонацистів із транснаціональними організованими злочинними групами та міжнародними терористичними організаціями. Українська криза використовується недружніми державами для розв'язування гібридних воєн проти Російської Федерації та розпалювання агресивних русофобських настроїв у світі. У зв'язку з цим одними з ключових завдань стають ліквідація джерела загроз екстремістського характеру, що походять з території України, і запобігання проникненню на російську територію представників іноземних і міжнародних екстремістських і неонацистських спільнот.

22. Участились случаи привлечения в ряды экстремистских организаций несовершеннолетних лиц, поскольку они не только легче поддаются идеологическому и психологическому воздействию, но и при определенных обстоятельствах не подлежат уголовной ответственности.

22. Почастішали випадки залучення до лав екстремістських організацій неповнолітніх осіб, оскільки вони не лише легше піддаються ідеологічному та психологічному впливу, а й за певних обставин не підлягають кримінальній відповідальності.

32. Распространение экстремистской идеологии на территории Российской Федерации осуществляется с применением различных форм и способов. Экстремистская деятельность маскируется под реализацию гуманитарных, образовательных, просветительских и религиозных проектов, под предлогом продвижения которых радикально настроенные лица проникают в органы публичной власти, политические партии, общественные и иные объединения, фонды, обладающие правом подготовки, внесения и рассмотрения проектов нормативных актов по данным направлениям общественных отношений либо принятия таких нормативных актов.

32. Поширення екстремістської ідеології на території Російської Федерації здійснюється із застосуванням різних форм і способів. Екстремістська діяльність маскується під реалізацію гуманітарних, освітніх, просвітницьких і релігійних проєктів, під приводом просування яких радикально налаштовані особи проникають до органів публічної влади, політичних партій, громадських та інших об'єднань, фондів, що мають право підготовки, внесення та розгляду проєктів нормативних актів за цими напрямками суспільних відносин або ухвалення таких нормативних актів.

3.5. Практика застосування антиекстремістського законодавства щодо неповнолітніх

До «Переліку терористів та екстремістів» (станом на 2025 рік) внесено **12 людей** із ТОТ України та підконтрольної території України віком 15–18 років (народжені у 2007–2010 роках).

«Протидія екстремізму та тероризму» в РФ — це багаторівневий порядок дій, до якого залучають усіх учасників освітнього процесу.

Діяльність освітян ведеться за двома основними напрямками:

1. виявлення учнів із «групи ризику» та робота з ними;
2. проведення профілактичної роботи.

Для виявлення «схильних до тероризму та екстремізму» застосовується такий рекомендований комплекс інструментів соціально-психологічної діагностики:

- соціометричне тестування учнів у кожному класі не рідше одного разу на рік із побудовою соціограм;
- контент-аналіз письмових робіт (есе, творчих завдань) на теми, пов'язані з «деструктивною ідеологією», із залученням психологів та лінгвістів і порівнянням результатів з даними соціометрії;
- спостереження психологів, вихователів та соціальних педагогів під час класних заходів і тематичних зустрічей для оцінювання реальної позиції учнів;
- бесіди й інтерв'ю з неформальними лідерами серед учнів для уточнення їхніх поглядів і формування експертної оцінки ціннісних орієнтацій, що домінують у класі та школі загалом.

Крім того, суттєве місце у системі заходів посідає контроль за поведінкою через систематичний **моніторинг соціальних мереж, месенджерів та публічних висловлювань учасників освітнього процесу**.

Окупаційна влада розробила *«методичні рекомендації щодо профілактики поширення ідеології тероризму, екстремізму та неонацизму серед молоді з Донецької Народної Республіки, Луганської Народної Республіки, Запорізької області та Херсонської області»*. Згідно з ними під час вивчення акаунтів рекомендують звертати увагу на такі аспекти:

- нікнейм і статус, що дасть додаткову інформацію про інтереси;
- підписки на спільноти як джерело інформації про коло інтересів учня;
- зміст публікацій і коментарів стосовно проявів агресії або тривожності;
- розміщені фотографії чи історії, де позначений учень;
- аудіовізуальне оформлення (зображення, логотипи, відеокліпи, пісні, ролики).

До маркерів в межах такого моніторингу відносять серед іншого фрази «Слава Україні! — Героям слава!», «Україна понад усе». Також серед таких маркерів: підписка на проукраїнські спільноти, публікації в яких притримуються проукраїнської або прозахідної позиції; публікації, що транслюють побутові оцінки так званої СВО, зокрема, посилення на негативний вплив проведення т. зв. СВО на соціально-економічну сферу суспільства (рівень життя в Росії, витрати на соціальні виплати, зростання цін і податкових ставок).

Деякі матеріали окупаційної влади для виявлення проукраїнської позиції дітей:

Радикализация украинского общества

Современное украинское общество радикализировалось долго, проходя через постоянные кризисы. Происходил сплав разных идей, включая откровенно неонацистские. Сначала было допустимо открыто и безнаказанно смеяться над представителями других наций. Затем произошла героизация нацистских пособников периода Великой Отечественной войны.



Перевод: «Спасибо тебе, Господи, что я не москаль»
Фото: Украина, 2012 год, взято из блога на сайте dtkn2.ru

06 →

Радикалізація українського суспільства


Сучасне українське суспільство радикалізувалося довго, проходячи через постійні кризи. Відбувався сплав різних ідей, включно з відверто неонацистськими. Спочатку було допустимо відкрито і безкарно сміятися над представниками інших націй. Потім відбувалася героїзація нацистських пособників періоду Великої Вітчизняної війни (переклад тексту українською).

Джерело: <https://t.me/ncpti/2408>,
архів: <https://archive.ph/wip/7mXN0>

Радикализация украинского общества

Украинский неонацизм является лишь инструментом для нанесения ущерба России. У него нет твердой исторической опоры, он весьма мифологичен. Его сущность – это «Украина – АнтиРоссия».

Достаточно посмотреть, как подается история Украины в современных украинских школах: эмоциональный подтекст, украиноцентризм (все хорошее — внутри Украины, все плохое — извне, чаще с Востока). Нет устойчивой модели мировоззрения.



07 →

Радикалізація українського суспільства

Український неонацизм є лише інструментом для завдання шкоди Росії. У нього немає твердої історичної опори, він доволі міфологічний. Його сутність — це «Україна — АнтиРосія».

Достатньо подивитися, як подається історія України в сучасних українських школах: емоційний підтекст, україноцентризм (усе добре — всередині України, усе погане — ззовні, частіше зі Сходу). Немає стійкої моделі світогляду (переклад українською).

Джерело: <https://t.me/ncpti/2408>,
архів: <https://archive.ph/wip/7mXN0>

Нацифікація в системі освіти

Если, начиная со школы, в сознание детей вкладывается ряд националистических мифов, то через одно-два поколения общество сильно изменяется в националистическую сторону.

Примеры националистических мифов: культ Голодомора как «целенаправленного геноцида», пособия нацистов в годы Великой Отечественной войны — это «борцы за независимость».

Джерело: <https://t.me/ncpti/2408>,
архів: <https://archive.ph/wip/7mXN0>

Нацифікація в меdiasереве

Медийная особенность нацифицированного общества — демонизация и расчеловечивание отдельных частей общества на уровне сначала лидеров мнений, а затем — СМИ и государства.

Боле того, происходит поощрение ненависти. Такова практика пиара т. н. «языковых патрулей» (Прибалтика, Украина, даже страны Центральной Азии), когда русскоязычных людей заставляли говорить на ином языке, снимая эти действия на камеру.

Джерело: <https://t.me/ncpti/3395>,
архів: <https://archive.ph/wip/Rz5EQ>

Неравенство в обществе

Разделение на «господ» и «подчиненных» может происходить и внутри той группы, которая объявлена доминирующей. Например, уже в современном украинском обществе есть элитная группа военных («новое казачество») и обычные люди, ограниченные в правах (выезда из страны и защиты от принудительной мобилизации).

Джерело: <https://t.me/ncpti/3395>,
архів: <https://archive.ph/wip/Rz5EQ>

Нацифікація в символах

Используются символы нацистской Германии и подразделений СС. Создаются или реанимируются собственные символы (например, черно-красный флаг ОУН-УПА*).

В подражание нацистам появляются собственные ритуалы: например, факельные шествия и ритуалы памяти павших у боевиков из террористического батальона «Азов».

При этом свастика может и не использоваться — из-за однозначно негативной реакции большинства людей.

*Экстремистская организация, запрещена в РФ.

Джерело: <https://t.me/ncpti/3395>,
архів: <https://archive.ph/wip/Rz5EQ>

Нацифікація в системі освіти

Якщо, починаючи зі школи, у свідомість дітей закладається низка націоналістичних міфів, то через одне-два покоління суспільство сильно змінюється в націоналістичний бік.

Приклади націоналістичних міфів: культ Голодомору як «цілеспрямованого геноциду», пособия нацистів у роки Великої Вітчизняної війни — це «борці за незалежність» (переклад українською).

Нацифікація в медіасередовищі

Медійна особливість нацифікованого суспільства — демонізація і розлюднення окремих частин суспільства на рівні спочатку лідерів думок, а потім — ЗМІ і держави.

Більше того, відбувається заохочення ненависті. Такою є практика піару так званих «мовних патрулів» (Прибалтика, Україна, навіть країни Центральної Азії), коли російськомовних людей змушували говорити іншою мовою, знімаючи ці дії на камеру (переклад українською).

Нерівність у суспільстві

Поділ на «панів» і «підлеглих» може відбуватися і всередині тієї групи, яка оголошена домінуючою. Наприклад, уже в сучасному українському суспільстві є елітна група військових («нове козацтво») і звичайні люди, обмежені в правах (виїзду з країни та захисту від примусової мобілізації) (переклад українською).

Нацифікація в символах

Використовуються символи нацистської Німеччини та підрозділів СС. Створюються або реанімуються власні символи (наприклад, чорно-червоний прапор ОУН-УПА*).

У наслідування нацистам з'являються власні ритуали: наприклад, смолоскипні ходи і ритуали пам'яті загиблих у бойовиків із терористичного батальйону «Азов».

При цьому свастика може і не використовуватися — через однозначно негативну реакцію більшості людей.

* Екстремістська організація, заборонена в РФ (переклад українською).

4. Висновок

Наведені в записці матеріали свідчать про формування на ТОТ системного середовища контролю, у межах якого діти й молодь стають об'єктом ідеологічного впливу та потенційного переслідування за будь-які прояви зв'язку з українським освітнім, інформаційним і культурним простором. Аналіз нормативно-правової бази РФ, практики її застосування та підходів окупаційних адміністрацій демонструє, що механізми протидії так званому «екстремізму» фактично використовуються як інструмент контролю за ідентичністю, інформаційною поведінкою та освітньою діяльністю дітей і молоді на ТОТ.

Зафіксовані випадки переслідування неповнолітніх, моніторинг цифрової активності учнів, контроль за використанням гаджетів, аналіз соціальних мереж, освітнього контенту та публічних висловлювань свідчать про наявність реальних ризиків для дітей, які підтримують зв'язок з Україною через освіту, культурний контент або онлайн-комунікацію. Це вимагає розглядати питання доступу до освіти для дітей з ТОТ не лише як освітнє або гуманітарне, а й як безпекове та правозахисне.

Попри те, що в Україні існують окремі безпекові підходи, рекомендації й нормативні механізми щодо взаємодії з дітьми й цивільним населенням в умовах війни та окупації, **єдиного комплексного «безпекового протоколу» саме щодо взаємодії з дітьми й молоддю на ТОТ наразі фактично немає.**

Сьогодні ця сфера регулюється через поєднання:

- норм міжнародного гуманітарного права та прав людини;
- політик захисту дітей;
- рекомендацій щодо принципу «найкращих інтересів дитини»;
- окремих безпекових практик державних органів, гуманітарних організацій та правозахисних структур або локальних практик закладів освіти.

Багато міжнародних та українських організацій мають власні внутрішні політики захисту дітей, але це переважно внутрішні документи організацій, а не державний уніфікований стандарт.

Основна проблема полягає в тому, що безпекові практики існують фрагментарно, немає міжвідомчого стандарту, немає єдиного алгоритму оцінювання ризиків, різні організації діють за власними протоколами. І особливо бракує протоколів для освітян, що працюють зі здобувачами освіти з ТОТ, правил публічної комунікації щодо дітей на ТОТ, безпечних механізмів збирання історій і свідчень, стандартів роботи з молоддю під час реінтеграції та деокупації.

У цьому контексті особливо важливо інтегрувати принцип «не нашкодь» у діяльність органів державної влади, міжнародних організацій, правоохоронних органів, гуманітарних та освітніх інституцій, а також суб'єктів, які ведуть публічну комунікацію щодо дітей на ТОТ. Будь-які освітні, інформаційні, гуманітарні чи комунікаційні ініціативи, пов'язані з дітьми й молоддю на тимчасово окупованих територіях, слід реалізовувати **з урахуванням найкращих інтересів дитини** та супроводжувати оцінюванням потенційних ризиків для їхньої безпеки, конфіденційності, психоемоційного стану і правового становища, щоб не створювати додаткових загроз для дітей та їхніх родин.

З огляду на це **терміново необхідно розробити міжвідомчі безпекові протоколи щодо взаємодії з дітьми та молоддю на ТОТ.** Такі протоколи слід підготувати із залученням органів виконавчої влади, органів правопорядку, Офісу Генерального прокурора, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, профільних парламентських комітетів, міжнародних організацій та експертного середовища. Вони мають сформулювати єдині підходи до безпечної комунікації, використання цифрових платформ, захисту персональних даних, публічного висвітлення тем, пов'язаних із дітьми на ТОТ, а також до оцінювання ризиків під час реалізації освітніх, гуманітарних та інформаційних ініціатив.

Окремої уваги потребує оцінювання ефективності чинних механізмів захисту дітей в умовах тимчасової окупації, а також запровадження постійного міжвідомчого моніторингу загроз, пов'язаних із використанням освітніх, цифрових та інформаційних інструментів для підтримання зв'язку з дітьми на ТОТ.

Важливим елементом такого підходу має стати також посилення моніторингу з боку міжнародних організацій і спеціалізованих установ, діяльність яких пов'язана із захистом прав дитини та захистом цивільного населення в умовах збройних конфліктів, зокрема щодо впливу окупаційної політики РФ на безпеку, доступ до української освіти та свободу ідентичності дітей на тимчасово окупованих територіях України.

Урахування безпекового компонента під час формування державної політики, міжнародних програм підтримки та публічної комунікації є необхідною умовою захисту прав дитини, мінімізації потенційних ризиків та забезпечення безпечного збереження зв'язку дітей і молоді з Україною.